



You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Małe miasto jako przedmiot badań etnologicznych w Polsce. Stan i perspektywy

Author: Grzegorz Odoj

Citation style: Odoj Grzegorz. (2011). Małe miasto jako przedmiot badań etnologicznych w Polsce. Stan i perspektywy. "Studia Etnologiczne i Antropologiczne" (T. 11 (2011), s. 116-131).



Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).



UNIWERSYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH



Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego



Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Grzegorz Odoj

Uniwersytet Śląski
Katowice

Małe miasto jako przedmiot badań etnologicznych w Polsce Stan i perspektywy*

Miasteczko – forma niewielkiej społeczności lokalnej o silnej świadomości tożsamości społecznej i kulturowej wyrażającej się poczuciem więzi wewnętrznej, przywiązaniem do miejsca pochodzenia, swoistą formą życia społecznego i kulturalnego – jest nieomal zupełnie pomijane w badaniach polskich etnologów. Dorobek naukowy w zakresie badań nad małym miastem – niezbyt zresztą obszerny – składa się głównie z prac socjologów, demografów, geografów, historyków i urbanistów. Większość tych badań nastawiona była na osiągnięcie ogólnie sformułowanych celów teoretycznych bądź praktycznych. Dlatego ich autorzy chętnie sięgali po dane standaryzowane, łatwe do ilościowego opracowania z możliwością dalszych uogólnień. Stosunkowo rzadko podejmowano studia terenowe o charakterze jakościowym, zakładające dłuższy, rozłożony w czasie, kontakt z badanym środowiskiem, ukazujące życie w małym mieście od strony jego uczestników i z perspektywy potocznego myślenia. Takiej wiedzy, niezależnie od typu prowadzonych badań i zakresu wyprowadzanych generalizacji, może dostar-

* Niniejsze opracowanie jest zmienioną wersją artykułu opublikowanego w czasopiśmie „Ethnologia Europae Centralis” 2009, nr 9.

czyć badaczowi jedynie bezpośrednia, osobista łączność z badaną rzeczywistością. W ocenie znaczenia poszczególnych kategorii źródeł dla poznania i zrozumienia rzeczywistości społeczno-kulturowej małej społeczności lokalnej źródło powstałe na podstawie obserwacji uczestniczącej ma niewątpliwie znaczenie podstawowe dla warsztatu etnologa¹.

Przyczyn słabszego zainteresowania etnografów społecznościami małomiasteczkowymi należy dopatrywać się przede wszystkim w funkcjonującym jeszcze do niedawna stanowisku klasycznej etnografii, dla której tradycyjnym motywem zainteresowań badawczych była kultura rolniczej społeczności wiejskiej². A przecież stosunkowo niewielki rozmiar, złożona struktura i skomplikowana nieraz sieć małych grup społecznych (rodzinnych, sąsiedzkich, zawodowych czy innych), zagęszczenie ludności intensyfikujące specyficzne rodzaje społecznych interakcji, ześrodkowanie rozmaitych funkcji związanych z miejską organizacją i stylem życia – to tylko niektóre przesłanki wzmacniające atrakcyjność społeczności małomiasteczkowych jako specyficznego laboratorium badań etnograficznych i analiz etnologicznych. Coraz większy odsetek ludności zamieszkuje w miastach lub w strefach zurbanizowanych, a ekspansja kulturowa miejskiego stylu życia już od dawna jest zjawiskiem typowym. Systematycznie wzrasta liczba mieszkańców wielkich miast, niemniej jednak znacznie większa liczba ludności zamieszkuje nadal małe miasta. To one właśnie są często „etapem” w procesie przechodzenia ludności z siedzib wiejskich do wielkomiejskich. Wydaje się więc nad wyraz słuszne retoryczne pytanie Anny Kuczyńskiej-Skrzypek: „Skoro dominującym środowiskiem życia współczesnego człowieka jest miasto – czy ma ono w dalszym ciągu pozostawać na marginesie zainteresowań etnografii konsekwentnie zwróconej w kierunku wsi, która mu się nawykowo przeciwstawia?”³

Konieczność rozciągnięcia badań etnograficznych na lokalne środowiska małomiasteczkowe dostrzegał Edward Pietraszek, uznając dotychczasowe rozpozna-

¹ Szczególną wartość bezpośredniej, uczestniczącej obserwacji niewielkich społeczności przyznawał Kazimierz Dobrowolski. Zob. Tenże: *Studia nad życiem społecznym i kulturą*. Wrocław 1966, s. 56–61. Zob. też: D. Markowska: *Kazimierz Dobrowolski jako badacz społeczności lokalnej*. W: *Kazimierz Dobrowolski – człowiek i uczony*. Red. W. Bińkowski, W. Kwasiński. Kraków 1994, s. 178–182. Na szerokie walory poznawcze płynące z tej formy obserwacji wielokrotnie zwraca uwagę Anna Sztyfer w monografii warمیńskiej wsi Woryty – *Jest taka wieś. Typowa czy inna?* Wągrowiec 2000.

² Z problemem uznania miasta jako przedmiotu badawczego borykali się również etnolodzy innych krajów środkowoeuropejskich. Przykładowo, w etnologii słoweńskiej dopiero w ostatnich trzech dziesięcioleciach zaczęły ukazywać się prace w całości lub częściowo związane z kulturą mieszkańców miast. Wcześniej badań takich nie podejmowano ze względu na panujące w etnologii słoweńskiej przekonanie, „że problematyka etnologiczna powinna być w istocie rzeczy ograniczona do problematyki wiejskiej”. Zob. S. Kremenšek: *Miejska etnologia czy miejska antropologia?* W: *Wybrane problemy etnologii miasta*. „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Ethnologica” 1993, nr 7, s. 5.

³ A. Kuczyńska-Skrzypek: *Etnografia miasta, etnografia współczesności. Koncepcje Hermana Bausingera*. „Łódzkie Studia Etnograficzne”, T. 30: 1991, s. 100.

nie tego obszaru badań za znikome, wskazując jednak na pierwsze obserwacje w tym zakresie poczynione przez S. Ciszewskiego jeszcze w latach osiemnastych XIX wieku⁴ – chodzi tu o klasyczną monografię porównawczą Stanisława Ciszewskiego opisującą dwuzawodową grupę rolniczo-górniczną z uprzemysławianych okolic miasta Sławkowa⁵. Praca ta uznawana jest powszechnie za pionierską w dziedzinie etnologicznych badań nad kulturą społeczności przemysłowych w Polsce⁶. Autor charakteryzując sferę zajęć gospodarczych, kulturę materialną, obrzędowość, wierzenia i folklor, daje całościowy obraz kultury ludu rolniczego i górniczego, wskazując zarówno na podobieństwa, jak i na odmienności obu prezentowanych społeczności. I choć nie jest to opracowanie dotyczące bezpośrednio samego organizmu miejskiego, jego kultury, historii czy rozlicznych aspektów funkcjonowania społecznego, zasługuje na zasygnalizowanie ze względu na podjęty kierunek zainteresowań – formowanie się i funkcjonowanie kultury robotniczej, tak mocno przecież związanej z miejską przestrzenią społeczną.

W latach późniejszych nie nastąpiła zmiana w zakresie etnograficznych eksploracji społeczności małomiejskich. Brak było też instytucji koordynującej takie badania. Nadal etnograficzna wiedza o polskim miasteczku, z wyjątkiem niektórych studiów monograficznych o dość wyraźnym nachyleniu socjologicznym, uwzględniających po części warunki bytowe i strukturę zawodową mieszkańców urbanizujących się wsi i osad robotniczych⁷, osad rzemieślniczych⁸ oraz funkcjonowania załóg robotniczych w małych miastach⁹, opierała się zasadniczo na materiale nauk pokrewnych: historii, demografii, urbanistyki, geografii, a zwłaszcza socjologii¹⁰.

⁴ E. Pietraszek: *Wsie i osiedla rolniczo-robotnicze i rolniczo-usługowe*. W: *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej*. T. 1. Red. M. Biernacka, B. Kopczyńska-Jaworska, A. Kutrzeba-Pojnarowa, W. Paprocka. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976, s. 564.

⁵ S. Ciszewski: *Lud rolniczo-górniczny z okolic Sławkowa w powiecie olkuskim*. „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej”, T. 10–11: 1886–1887.

⁶ I. Bukowska-Floreńska: *Etnologiczne badania regionów przemysłowych w Polsce. Przeszłość, stan teraźniejszy i perspektywy*. „Lud”, T. 78: 1995, s. 148.

⁷ D. Dobrowolska: *Przeobrażenia społeczne wsi podmiejskiej. Podkrakowska osada Chełm w latach 1900–1967*. Wrocław 1968; E. Pietraszek: *Wieś robotnicza. Zarys problematyki socjologicznej*. Wrocław 1969.

⁸ W. Kwaśniewicz: *Wiejska społeczność rzemieślnicza w procesie przemian. Studium socjologiczne wsi Świątniki Górne pow. krakowskiego (1850–1960)*. Wrocław 1970.

⁹ D. Dobrowolska: *Górnicy salinarni Wieliczki w latach 1880–1939. Studium historyczno-socjologiczne załogi robotniczej*. Wrocław 1965; *Studia nad załogą Huty Aluminium w Skawinie*. Red. K. Dobrowolski, A. Stojak. Wrocław 1969; A. Stojak: *Studium o górnikach kopalni „Janina” w Libiążu, 1905–1960*. Łódź–Warszawa 1964.

¹⁰ Nurt etnograficznych badań nad tradycyjną kulturą robotniczą znalazł pośrednio oddźwięk w zainteresowaniu kulturą ludności zamieszkującej duże ośrodki miejsko-przemysłowe (Żyrardów, Łódź, aglomeracja górnośląska). Zob. np.: *Tradycyjna kultura robotnicza Żyrardowa. (Materiały do etnografii miasta)*. Red. A. Woźniak. Warszawa 1982; A. Stawarz: *Z badań nad życiem codziennym robotników żyrardowskich w XIX i początkach XX wieku*. „Kwartalnik Historii Kultury

Wstępne usystematyzowanie niektórych zagadnień już bezpośrednio związanych ze specyfiką kulturową małego miasta przyniosła praca Ludwika Dubiela, poświęcona przejawom kultury tradycyjnej w miasteczkach Górnego Śląska w XIX wieku¹¹. Przez długie lata ów tok badań nie był jednak kontynuowany. Opracowaniami o zbliżonym charakterze są dopiero znakomite studia Jadwigi Hoff, traktujące o specyficznych normach postępowania i o codzienności w małych miasteczkach galicyjskich na przełomie XIX i XX wieku¹². Dobrą podbudową do dalszych rozważań z pogranicza historii i etnologii okazała się praca zbiorowa pod redakcją Ryszarda Kołodziejczyka, dotycząca dziejów tworzenia się społeczności małomiasteczkowych w Polsce na przełomie XIX i XX wieku¹³. Za kontynuację tych rozważań uznać należy tom studiów pod redakcją Marty Meduckiej i Reginy Renz, poświęcony wybranym kwestiom społeczno-kulturowym małych miast byłej Kongresówki i Galicji od początku XIX wieku do czasów współczesnych¹⁴. Na szczególną uwagę etnologa miasta zasługują z tego tomu dwa teksty. Pierwszy, autorstwa Haliny Mielickiej, dotyczy małomiasteczkowych odpustów, które pełniły istotne funkcje, prócz religijnych, centrum administracyjnego, gospodarczego i przemysłowego¹⁵. Drugi tekst, napisany wspólnie przez Halinę Mielicką i Zdzisława Toporka, traktuje o szczególnej roli, jaką w życiu małego miasteczka odgrywały jarmarki¹⁶. Stan badań nad kulturą małych miast na ziemiach polskich w istotny sposób wzbogacają opracowania Ewy Hoffman dotyczące – historycznych już – miasteczek żydowskich (tzw. sztetl)¹⁷,

Materialnej” 1989, R. 37, nr 1; B. Kopczyńska-Jaworska: *Zwyczaj i obyczaje ludności Łodzi*. W: *Łódź. Dzieje miasta*. T. 1. Warszawa–Łódź 1989; G.E. Karpińska, B. Kopczyńska-Jaworska, A. Woźniak: *Pracować żeby żyć żyć żeby pracować*. „Łódzkie Studia Etnograficzne”. T. 31. Łódź 1992; I. Bukowska-Floreńska: *Społeczno-kulturowe funkcje tradycji w społecznościach industrialnych Górnego Śląska*. Katowice 1987; H. Gerlich, M.G. Gerlich: *Sacrum – rodzina – tradycje. Świątowanie roku kościelnego w tradycyjnej kulturze plebejsko-miejskiej Górnego Śląska*. Katowice 1995.

¹¹ L. Dubiel: *Niektóre elementy kultury tradycyjnej miasteczek na Górnym Śląsku w XIX wieku*. W: „Zeszyty Gliwickie”. T. 4. Gdańsk 1966.

¹² J. Hoff: *Społeczność małego miasta galicyjskiego w dobie autonomii*. Rzeszów 1992; T a ż: *Życie codzienne i obyczajowość małego miasta galicyjskiego*. W: *Miasto i kultura polska doby przemysłowej. Człowiek*. Red. tomu K. Pietraszek-Cholewa. Red. serii H. Imbs. Wrocław–Warszawa–Kraków 1993.

¹³ *Miasteczka polskie w XIX i XX wieku. Z dziejów formowania się społeczności*. Red. R. Kołodziejczyk. Kielce 1992.

¹⁴ *Miasteczko polskie w XIX–XX wieku jako zjawisko kulturowo-obyczajowe*. Red. M. Meducka, R. Renz. Kielce 1998.

¹⁵ H. Mielicka: *Odpusty w małym miasteczku*. W: *Miasteczko polskie w XIX–XX wieku...*, s. 168–186.

¹⁶ H. Mielicka, Z. Toporek: *Kulturowe funkcje jarmarków*. W: *Miasteczko polskie w XIX–XX wieku...*, s. 203–217.

¹⁷ E. Hoffman: *Sztetl. Świat Żydów polskich*. Warszawa 2001; *Sztetl – wspólne dziedzictwo. Szkice z dziejów ludności żydowskiej Europy Środkowo-Wschodniej*. Białystok 2003.

których specyfika społeczno-kulturowa, oparta na tradycyjnej obyczajowości żydowskiej, uległa bezpowrotnie zagładzie.

Warto tu również wymienić dość nietypową książkę znanego działacza kulturalnego na Rzeszowszczyźnie i etnografa Franciszka Kotuli o Głogowie Małopolskim¹⁸. Autor w formie popularnej gawędy, obfitującej w nader interesujące spostrzeżenia etnograficzne i folklorystyczne, przedstawił liczne aspekty życia codziennego i odświętnego małego miasta. Zwrócił przy tym szczególną uwagę na kulturotwórczą rolę Straży Pożarnej od końca XIX wieku po czasy najnowsze.

Do głównych i jak dotychczas najbardziej znaczących osiągnięć polskiej etnologii w zakresie badań małego miasta należą niewątpliwie dokonania Zakładu Badań nad Współczesnością Ośrodka Badań Naukowych im. Kętrzyńskiego w Olsztynie. Badania — kierowane przez prof. dr hab. Annę Szyfer, prowadzone systematycznie od początku lat siedemdziesiątych ubiegłego wieku — koncentrowały się na całokształcie problemów społecznych i kulturowych zachodzących w wybranych zbiorowościach małomiasteczkowych.

W początkowym etapie prac badaniami objęto miasta byłego województwa olsztyńskiego o porównywalnej wielkości (2–5 tysięcy mieszkańców), ale o wielce zróżnicowanych strukturach demograficznych (miasteczka postmigracyjne) i zawodowych: Ryn — miasto robotnicze, Lidzbark Welski — miasto robotnicze o tradycjach rzemieślniczo-handlowych, rolniczy Bisztynek, Ruciane-Nida — zamieszkiwane przez tworzącą się społeczność przemysłową, i Pasym — miasteczko o dawnych, lecz po 1945 roku utraconych prawach miejskich. Z czasem badania rozciągnięto na miasta wielkopolskie o tradycjach drobnomieszczańskich — Obrzyck, Kobylin i Zagórów, a w latach osiemdziesiątych kontynuowano je w miasteczkach o tradycjach rolniczych: w Nowogrodzie koło Łomży, Dynowie koło Rzeszowa i w Dobczycach niedaleko Krakowa.

Uwzględniając dużą różnorodność typów badanych miast, przyjęto wstępnie następujące założenia metodologiczne: „po pierwsze [...] małe miasto rozumieć będziemy jako społeczność lokalną; po drugie — [...] społeczność ta charakteryzowała się do niedawna kulturą tradycyjną wywodzącą się z kultury wsi i do dzisiaj zachowała wiele z jej elementów; po trzecie — [...] kulturę tradycyjną małego miasta i jej przeobrażenia analizować będziemy łącznie z całym życiem społeczności miasteczka, traktując je jako nierozzerwalną całość”¹⁹.

W trakcie prowadzonych eksploracji starano się znaleźć odpowiedzi na kilka zasadniczych pytań problemowych:

1. Jak wygląda stopień zachowania i funkcjonowania społeczności lokalnej?

¹⁸ F. Kotula: *Miasteczko na przykładzie Głogowa Małopolskiego i jego sąsiadów. Próba biografii*. Rzeszów 1981.

¹⁹ A. Szyfer: *Badania etnograficzne w społecznościach lokalnych małych miast*. W: *Społeczności lokalne i ich przemiany. Materiały z X seminarium OBN*. Olsztyn 1980, s. 214–215.

2. Czy i w jakim stopniu zachowała się kultura tradycyjna? Jak przebiega proces przemian kulturowych? Pod wpływem jakich czynników?
3. Jaką rolę w zachowaniu społeczności i elementów kultury tradycyjnej odegrała tradycja?
4. Czy i jak społeczność małego miasta oraz jej kultura oddziałuje na otaczające wsie?
5. Jakie są perspektywy rozwojowe małego miasta?²⁰

Zasadniczy trzon pozyskanego materiału, obok dostępnych danych historycznych, demograficznych i ekonomicznych, stanowiły zarejestrowane wywiady z mieszkańcami, przeprowadzone z użyciem kwestionariusza, w którym zwrócono między innymi uwagę na zagadnienie więzi społecznej, rodziny i obrzędowości rodzinnej, na funkcjonowanie lokalnych instytucji, na system wartości, do roczne obrzędy i szeroko rozumiane życie kulturalne²¹. Wartościowy materiał empiryczny pozyskano również w trakcie prowadzonej zespołowo obserwacji bezpośredniej i uczestniczącej, swobodnych rozmów z ekspertami społecznymi oraz badań ankietowych.

Na podstawie tych badań opracowano trzy monografie wydane przez Ośrodek Badań Naukowych im. Kętrzyńskiego w Olsztynie²². Przygotowano także wiele opracowań szczegółowych ukierunkowanych na wybrane aspekty funkcjonowania małomiasteczkowych grup społecznych: prace ukazujące znaczenie i funkcje tradycji kulturowej w kształtowaniu się społeczności małomiasteczkowych²³, opracowania analizujące podstawowe formy więzi społecznych i rodzinnych²⁴, prace zmierzające do uchwycenia zasadniczych wartości określających cel i sens życia ludzi zamieszkujących małe miasta²⁵, studia dotyczące uczestnic-

²⁰ Tamże, s. 217–218.

²¹ B. B e b a: *Rodzina małomiasteczkowa. Specyfika i przemiana*. „Lud”, T. 73: 1989, s. 86.

²² A. S z y f e r: *Społeczność i kultura małego miasta. Studium na przykładzie Rynu*. Olsztyn 1982; B. B e b a: *Tradycja drobnomieszczańska w społeczności małomiasteczkowej Lidzbarka Welskiego*. Olsztyn 1982; H. M u r a w s k a - K o p r o w s k a: *Ruciane-Nida. Kształtowanie się społeczności uprzemysławianego miasteczka*. Olsztyn 1984.

²³ B. B e b a: *Rola tradycji w kształtowaniu się społeczności małomiasteczkowej na przykładzie Lidzbarka Welskiego*. W: *Współczesne przemiany społeczno-kulturowe małych miast w województwie olsztyńskim. Materiały z IV seminarium OBN*. Olsztyn 1973; T a ż: *Tradycje moralności mieszczańskiej w społeczności małomiasteczkowej na przykładzie Lidzbarka Welskiego*. W: „Problemy Społeczno-Ekonomiczne Polski Północnej”. Olsztyn 1975; B. J a n u s z k i e w i c z: *Tradycja w miasteczkach wielkopolskich*. W: *Społeczności lokalne i ich przemiany...*; M. F r y k o w s k i: *Lokalna tradycja historyczna w świadomości społecznej*. W: *Społeczności lokalne i ich przemiany...*

²⁴ H. M u r a w s k a - K o p r o w s k a: *Kształtowanie się więzi społecznych w Rucianem-Nidzie*. W: „Problemy Społeczno-Ekonomiczne Polski Północnej”. Olsztyn 1977; B. B e b a: *Rodzina małomiasteczkowa. Specyfika i przemiana*. „Lud”, T. 73: 1989.

²⁵ B. D o m a g a ł a: *Ideale życiowe mieszkańców małych miast w Polsce*. „Lud”, T. 73: 1989; B. B e b a: *Kultura dominująca, kultura narodowa a system wartości*. W: „Problemy Społeczno-Ekonomiczne Polski Północnej”. Olsztyn 1977.

stwa w życiu społeczno-kulturalnym²⁶, analizy małomiasteczkowych tradycji ludycznych²⁷.

Etnograficzne prace badawcze nad małym miastem realizowane w ramach Ośrodka Badań Naukowych im. Kętrzyńskiego w Olsztynie umożliwiły wyjaśnienie wielu kluczowych zagadnień i przyczyniły się do nowego naświetlenia tych, które były podejmowane już dawniej, lecz przez inne dyscypliny naukowe. W prowadzonych badaniach „zauważa się tendencje wyzwalania się spod ogólnie obowiązującej koniunktury, domagającej się śledzenia swego przedmiotu w kontekście zmian zachodzących w skali całego kraju. Sprawilo to, że małe miasto zaczęto traktować jako zjawisko warte zbadania dla niego samego, a nie jakby przy okazji. Taka zmiana optyki pozwoliła dostrzec wiele walorów małomiasteczkowego życia; ukazać jego niepowtarzalność i atrakcyjność”²⁸. Badania te miały ważne implikacje teoretyczne i metodologiczne w postaci szeregu wniosków i uogólnień. Pozwoliło to usystematyzować zdobytą wiedzę, doprecyzować pojęcia, uściślić zakres przedmiotu badań, wyjaśnić i zrozumieć charakter badanych procesów i – co ważne – sformułować generalne zasady trwania i rozwoju małomiasteczkowych społeczności lokalnych²⁹. Anna Szyfer wskazała na znaczenie i walory poznawcze szeroko zakrojonych badań małych struktur miejskich: „Wydaje się, że przebadanie pewnej liczby małych miast, biorąc pod uwagę ich reprezentatywność w poszczególnych typach, pozwoli na syntetyczne przedstawienie problematyki funkcjonowania społeczności lokalnej małego miasta i procesów, jakim podlega kultura jego mieszkańców z uwzględnieniem jej elementów, pochodzących z tradycyjnej kultury chłopskiej. Może to być ważny wkład naukowy do teorii kultury i poznania zachodzących w niej procesów. Prześledzenie procesów społecznych, gospodarczych i kulturowych zachodzących w małych miastach może być również przydatne w praktyce społecznej”³⁰.

²⁶ R. D r e w e k: *Uczestnictwo w kulturze mieszkańców małego miasta na przykładzie Bisztyńka*. W: *Współczesne przemiany społeczno-kulturowe małych miast w województwie olsztyńskim...*; H. K o p r o w s k a - M u r a w s k a: *Ruch turystyczny i jego wpływ na postawy społeczne i kulturalne mieszkańców miasta Ruciane-Nida*. W: „Problemy Społeczno-Ekonomiczne Polski Północnej”. Olsztyn 1975.

²⁷ A. S z y f e r: *Aspekt ludyczny w tradycyjnych obrzędach i zwyczajach w małym mieście*. „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Ethnologica” 1993, nr 7.

²⁸ M. Z e m ł o: *Małe miasto w badaniach*. W: *Współczesna socjologia miasta. Wielkość oglądów i kierunków badawczych dyscypliny*. Red. I. B o r o w i k, K. S z t a l t. Wrocław 2008, s. 71.

²⁹ A. S z y f e r: *Badania etnograficzne w społecznościach lokalnych małych miast*. W: *Społeczności lokalne i ich przemiany. Materiały z X seminarium OBN*. Olsztyn 1980; T a ż: *Continuum wieś – małe miasto. Z problematyki badawczej etnografa*. W: *Współczesne przemiany społeczno-kulturowe małych miast w województwie olsztyńskim...*; T a ż: *Wstęp*. W: *Współczesne przemiany społeczno-kulturowe małych miast w województwie olsztyńskim...*; T a ż: *Wprowadzenie*. W: *Społeczność i kultura małego miasta. Studium na przykładzie Rynu*. Olsztyn 1982; B. J a n u s z k i e w i c z: *Małe miasto jako przedmiot badań etnograficznych na przykładzie Wielkopolski*. W: *Współczesne przemiany społeczno-kulturowe małych miast w województwie olsztyńskim...*; B. B e b a, H. M u r a w s k a: *Małe miasto w badaniach etnograficznych*. „Etnografia Polska”, T. 29: 1985, z. 1.

³⁰ A. S z y f e r: *Badania etnograficzne w społecznościach...*, s. 219.

Należy odnotować, że ośrodek olsztyński zorganizował dwie ważne konferencje poświęcone małemu miastu – w 1972 roku na temat *Współczesne przemiany społeczno-kulturowe małych miast w województwie olsztyńskim* oraz w 1978 roku na temat *Społeczności lokalne i ich przemiany*. Sesje były próbą podsumowania i oceny dotychczasowego stanu wiedzy o kulturze środowisk małomiejskich oraz zarysowania tematyki dalszych poczynąń badawczych. Plonem tych spotkań są dwie obszernie publikacje prezentujące zarówno materiały dotyczące ogólnych aspektów funkcjonowania społeczności małomiasteczkowej, jak i ujęcia szczegółowe, ukierunkowane na wybrane przejawy życia miejskich społeczności lokalnych³¹.

Dokonując przeglądu etnologicznych badań nad miejskimi społecznościami lokalnymi, wypada zwrócić uwagę na artykuł Czesława Robotyckiego relacjonujący przebieg i założenia metodologiczne wstępnych badań terenowych prowadzonych pod jego kierunkiem w Wojniczu koło Tarnowa. W badaniach skupiono się nad wartościowaniem lokalnej przestrzeni kulturowej, podaniami ajtiologicznymi, genealogiami rodzinnymi i wiedzą o przeszłości Wojnicza w świadomości społecznej. Cz. Robotycki rezygnując z opracowania klasycznej monografii etnograficznej, skoncentrował się nad zagadnieniem lokalnej tradycji i historii w odczuciu społecznym, chcąc tym samym prześledzić, „jak poprzez działania regionalistów i znawców miejscowych tradycji zachodzi proces kreowania lokalnej historii i równocześnie, jaki jest jej odbiór w potocznej świadomości wojniczan”³². Zapowiadane przez autora studium na ten temat nie zostało jednak, jak dotychczas, sporządzone.

W roku 2000 pojawiła się nowa inicjatywa badawcza, której zasadniczym przedmiotem stało się opisanie tudzież wyjaśnienie fenomenu małego miasta, z jego odrębnością kulturową i specyfiką więzi wewnątrzspołecznych. Inicjatorem tego przedsięwzięcia, kontynuowanego do tej pory, jest Stowarzyszenie Collegium Suprasliense, skupiające naukowców i ludzi kultury zafascynowanych Supraślem – małym podlaskim miasteczkiem. Projekt zakłada realizację długofalowych badań nad małymi miastami na obszarze północno-wschodniej Polski oraz Grodzieńszczyzny, Wileńszczyzny i Polesia, które niegdyś stanowiły integralną część Rzeczypospolitej. Stowarzyszenie zorganizowało sześć sympozjów poświęconych małym miastom, których pokłosiem są regularnie publikowane tomy prac zbiorowych³³. Pośród szeroko analizowanych kwestii małomiejskości,

³¹ *Współczesne przemiany społeczno-kulturowe małych miast w województwie olsztyńskim...* oraz *Społeczności lokalne i ich przemiany...*

³² C. Robotycki: *Jak opisać społeczność lokalną – przykład Wojnicza*. W: *Wobec kultury. Problemy antropologa*. „Łódzkie Studia Etnograficzne”, T. 35: 1996, s. 24.

³³ *Małe miasta. Historia i współczesność*. Red. M. Z e m ł o, P. C z y ż e w s k i. Supraśl 2001; *Małe miasta. Między tradycją a wyzwaniem przyszłości*. Red. M. Z e m ł o. Supraśl 2002; *Małe miasta. Przestrzenie*. Red. M. Z e m ł o. Supraśl 2003; *Małe miasta. Kultura i oświata*. Red. M. Z e m ł o. Supraśl 2004; *Małe miasta. Elity*. Red. M. Z e m ł o. Supraśl 2005; *Małe miasta. Religie*. Red. M. Z e m ł o. Lublin–Supraśl 2006; *Małe miasta. Gospodarka*. Red. M. Z e m ł o. Lublin–Supraśl 2007.

odnoszących się do ponad 40 miejscowości z terenu wschodniej Polski, wyróżnić można kilka tematów wiodących. Są to: zagadnienia religijne i narodowościowe; problematyka etniczna; aktywność społeczna i kulturalna, przemiany urbanistycznej, społecznej i historycznej przestrzeni małomiasteczkowej (w tym również percepcja i osvajanie przestrzeni przez mieszkańców), wytwarzanie się mitu małego miasta, kultura i oświata, elity małomiasteczkowe, obrzędowość doroczną i rodzinną. Rozległa formuła tematyczna daje możliwość zabrania głosu nie tylko etnologom, ale także przedstawicielom innych gałęzi wiedzy – historykom, demografom, socjologom, urbanistom. Taka interdyscyplinarna perspektywa jest dla etnologa zajmującego się problematyką miejską niezwykle cenna, daje bowiem nie tylko możliwość skonfrontowania różnych punktów widzenia, ale też spojrzenia na heterogeniczność miasta w sposób kompleksowy i w miarę pełny, co w przypadku badań jakościowych jest szczególnie istotne.

Od kilku już lat również prowadzę systematyczne badania nad małym miastem. Podjąłem je po dokonaniu analizy dotychczasowego dorobku naukowego, zarówno w zakresie badań nad zbiorowościami małomiejskimi, jak i problematyką tożsamości lokalnych grup społecznych. Pozwoliło to na sprecyzowanie tematu badawczego, określenie ram przedmiotowych i zakresu problemu poznawczego, a także teoretycznych założeń badawczych.

Obiektem analizy jest Sławków – niespełna siedmiotysięczne miasteczko położone na skraju Zagłębia Dąbrowskiego, na styku województw małopolskiego i śląskiego. Indywidualny charakter lokalnej kultury Sławkowa, odznaczający się znacznym stopniem tradycyjności, obejmuje zarówno elementy rodzime, ukształtowane na podstawie wydarzeń i przeżyć mających miejsce wyłącznie w ramach tej grupy w trakcie długiego i niezwykle złożonego procesu historycznego, jak i elementy zapożyczone, które zostały zaadaptowane i twórczo zmodyfikowane. Za cel postawiono sobie określenie i poddanie oglądowi głównych czynników powodujących utrzymywanie się wśród małomiasteczkowej społeczności świadomości tożsamości kulturowej przejawiającej się poczuciem przynależności i identyfikacji lokalnej. Idzie tu o spojrzenie na zjawisko lokalności – można by rzec – z „wewnętrznego” punktu widzenia, choć oczywiście nie bagatelizując przy tym wpływu, jaki na treści świadomości społecznej wywierają zjawiska obiektywne. Zgodnie z zasadą współczynnika humanistycznego uznano, że miasto jest faktem społecznym, który należy analizować tak, jak jawi się w świadomości członków badanej zbiorowości.

Monograficzny charakter badań i rozmiary badanej społeczności pozwoliły na zastosowanie wielu różnych technik, charakterystycznych zarówno dla etnologii, jak i socjologii humanistycznej (wywiady swobodne, pogłębione wywiady narracyjne, ankiety otwarte, obserwacje, analizy dokumentów). W celu wydobycia i zinterpretowania aspektów świadomościowych w życiu miasta sięgnięto po propozycje orientacji socjopsychologicznej (określanej też jako orientacja humanistyczna), nawiązującej do inspiracji interakcjonizmu symbolicznego. W bada-

niach obok metody monograficznej, posłużono się postulowaną przez Kazimierza Dobrowolskiego metodą badań historyczno-terenowych, którą można z powodzeniem stosować w odniesieniu między innymi do sfery świadomościowej, oraz metodą biograficzną.

Aby uchwycić w badaniach nad społecznością małego miasta w miarę pełny obraz jej kultury i tradycji, konieczne jest uwzględnienie procesu komunikowania społecznego, czyli określenie specyfiki funkcjonujących sposobów przekazywania i odbierania treści kultury. Kultura bowiem, rozumiana jako system komunikacji społecznej, a także jako system przekazu tradycji, „nie istnieje w próżni, jest zawsze czyjąś kulturą, kulturą określonej grupy ludzi, którzy tę kulturę tworzą, przez nią się wzajemnie komunikują”³⁴. W tak szczególnym układzie lokalnym, jakim niewątpliwie jest miasteczko, utrzymuje się swoisty typ interakcji, stosunków i powiązań społecznych. Czynniki te, kształtując charakter oraz przebieg relacji międzyludzkich, wyznaczają jednocześnie ramy, w których funkcjonuje lokalny system przekazu kultury. Do podstawowych cech społeczności Sławkowa należy osobowy i bezpośredni charakter kontaktów międzyludzkich, co w połączeniu z wielkością miasta oraz typem jego zabudowy nie zapewnia, jak w większych ośrodkach miejskich o ludności heterogenicznej, anonimowości w miejscach publicznych. Są to czynniki mające szczególne znaczenie w funkcjonowaniu lokalnej więzi społecznej, wyznaczają też w znacznym stopniu określone ramy społecznej kontroli, w której w sposób najbardziej wyrazisty manifestują się integrujące funkcje społeczności i tożsamość mentalna mieszkańców. Bliskość przestrzenna, jaką charakteryzuje się społeczność Sławkowa, specyficzny typ międzyosobowych interakcji, a także wyraźnie zarysowany wewnętrzny system więzi i dystansów stanowią płaszczyznę, na której jest tworzona i przekazywana specyficzna kultura lokalna. Sprzyja ona zwartości grupy, zakorzenienia ją w środowisku³⁵.

Kierując się założeniami metodologicznymi podkreślającymi wagę tradycji kulturowej każdej społeczności jako podłoża historycznego, które zarówno ma znaczenie dla długiego trwania tradycji, może być czynnikiem miastotwórczym, jak i oddziałuje na kształtowanie się świadomości tożsamości społecznej i kulturowej, analizie poddano wybrane aspekty tradycji kulturowej. Ponieważ aspekt zwyczajowo-obrzędowy tradycji kulturowej badanej społeczności zawierał, jak się okazało, najwięcej wartości sprzyjających tworzeniu się oraz trwaniu więzi rodzinnych i środowiskowych, a także elementów wyróżniających kulturowo ludność rodzimą, która obok wiedzy o własnej przeszłości i poczucia przywiązania do lokalnej wspólnoty w kultywowaniu zwyczajów wyraża swoją tożsamość,

³⁴ M. Filipiak: *Socjologia kultury. Zarys zagadnień*. Lublin 1996, s. 86.

³⁵ G. Odoj: *Kontakty wewnątrzspołeczne zbiorowości małomiasteczkowej Sławkowa i ich znaczenie w lokalnym systemie przekazu kultury i tradycji*. W: „Oświata i Kultura na Podbeskidziu”. T. 4: *Rodzina – Tradycja – Regionalizm*. Red. D. Czubała, G. Grzybek. Bielsko-Biała 2007, s. 171–181.

ogład tego aspektu uznano za istotny. Szczegółowej analizie poddana została obrzędowość doroczna oraz zwyczaje i obrzędy rodzinne. Tworzą one w Sławkowie system znaków kulturowych, które – związane z tradycją – mają zabarwienie emocjonalne, umożliwiają budowanie i kontynuowanie więzi społecznych. Kulturowane i pielęgnowane przez tę społeczność tradycyjne zwyczaje i obrzędy (niektóre odznaczają się wyjątkową trwałością i archaizmem form i treści) pełnią nie tylko funkcję ludyczną, ale również integracyjną, przez co przyczyniają się do rozwijania poczucia emocjonalnych więzi z rodzimym środowiskiem, świadomości grupowej wspólnoty i zachowania społeczno-kulturowej autoidentyfikacji³⁶.

Wnikliwemu oglądowi poddano uwarunkowania identyfikacji mieszkańców z miastem. Uznano, że na tożsamość miejską wpływ mają dwa, wzajemnie powiązane, choć nie identyczne zjawiska: poczucie społecznej satysfakcji i frustracji, związane z doświadczaniem przez mieszkańców środowiska zamieszkania (w zakresie warunków socjalno-ekonomicznych, estetyki, bezpieczeństwa itp.), a także tendencje migracyjne i poczucie stabilizacji. Skupiono się również na podstawach aktywności społecznej wyrażającej się w lokalnych przedsięwzięciach na rzecz miasta. Zbiorowe przedsięwzięcia mają tym bardziej znamiona lokalnych, im bardziej mieszkańcy uświadamiają sobie aktualne problemy związane ze swoją społecznością, samorzutnie angażują się w działania na rzecz konkretnego terytorium oraz im większa liczba mieszkańców danej miejscowości aktywnie w nich uczestniczy. Zgodnie z poglądami przedstawicieli orientacji interakcyjno-procesualnej w badaniach nad układami lokalnymi zachowania tego rodzaju stanowią konstytutywny element społeczności lokalnej oraz kryterium przynależności do niej. W tej perspektywie grupowe inicjatywy oraz działania nakierowane na daną społeczność, poprzez integrowanie uczestników i wytwarzanie w nich poczucia wspólnoty, znacząco przyczyniają się do kreowania lokalnej tożsamości³⁷.

Podjęto się określenia i analizy zasadniczych wymiarów tożsamości kulturowej społeczności małego miasta. Zwrócono uwagę na społeczne doświadczanie i waloryzowanie przestrzeni miejskiej. Związek z uporządkowaną, dobrze znaną i oswojoną przestrzenią małego miasta nie tylko wyraża się bowiem w społeczności lokalnej w formie obiektywnych stosunków ekologicznych, ale także – a może przede wszystkim – oznacza poczucie emocjonalnego przywiązania. Przestrzeń jako wartość jest zasadniczym elementem integrującym. Sławkowanie odnajdują swoje miejsce w przestrzeni dzięki symbolom – to one stanowią płaszczyznę

³⁶ G. O d o j: *Zwyczaje i obrzędy doroczne. Tradycje i współczesność*. W: *Dzieje Sławkowa*. Red. F. K i r y k. Kraków 2001, s. 605–637. T e n ż e: *Obrzędowość weselna w Sławkowie*. „Zabawy i Zabawki”. Kwartalnik poświęcony zagadnieniom ludzmu i ludyczności 1998, nr 1–2, s. 73–88.

³⁷ T e n ż e: *Aktywność społeczna mieszkańców małego miasta. Przykład Sławkowa*. W: „Oświata i Kultura na Podbeskidziu”. T. 2: *Zagadnienia społeczne. Wychowanie regionalne, opieka socjalna, pomoc psychologiczna*. Red. D. C z u b a ł a, G. G r z y b e k. Bielsko-Biała 2005, s. 89–96.

identyfikacji. Odnoszą się do ich „własnej historii”, do istotnych grupowych doświadczeń. Są elementem zbiorowej pamięci i jako nośniki ważnych dla istnienia grupy treści funkcjonują jako symbole tożsamości³⁸.

Badania uwzględniły lokalną tradycję historyczną w świadomości społecznej. Obejmuje ona elementy wiedzy potocznej, niekoniecznie zgodnej z udokumentowanym przekazem. Chodziło zatem o wniknięcie w głąb tego, co ludzie myślą i wiedzą o swoich korzeniach, o dziejach własnej społeczności, nawet jeśli jest to wiedza anegdotyczna czy oparta na fikcji legenda. Nie jest to więc historia w klasycznym rozumieniu jako następstwo epok i zdarzeń, ale historia przeżywana, w swoisty sposób zmitologizowana. W kontekście zebranego w Sławkowie materiału empirycznego należy stwierdzić, że lokalna tradycja historyczna stanowi istotny składnik subiektywnej świadomości przynależenia do społeczności lokalnej, rodząc przekonanie o własnej szczególnej wartości i „starodawności”. Ma ona dla sławkowian charakter nobilitujący, pozwalając przeciwstawić własne miasto okolicznym miejscowościom o mniej bogatej i barwnej przeszłości³⁹.

Ukazano jedną z najważniejszych kategorii kulturowych odgrywających doniosłą rolę w procesie kształtowania się lokalnej tożsamości kulturowej – wymiar „swojskości–obcości”. Szukano tu odpowiedzi na pytania: W jaki sposób członkowie badanej zbiorowości definiują sami siebie w stosunku do obcych? Jak widziani są inni? Na czym polega ich „inność”? Jakie czynniki (normy, wzory zachowań, opinie, oceny) leżą u podstaw krystalizowania się poczucia własnej odrębności? Badania ujawniły stałe funkcjonowanie ujemnych stereotypów, niosących obrazy obcych (zarówno w wymiarze lokalnym, jak i regionalnym) oraz stereotypy „swoich”, zawierające w przeważającej mierze elementy dodatnie. Świadomość wspólnoty i odrębności kulturowej przejawiała się w uprzedzeniach oraz przezwiskach nadawanych mieszkańcom okolicznych miast i wsi. Ujawniła się także silna polaryzacja na „swoich” i „obcych” związana ze stosunkiem i postawami zasiedziałej społeczności Sławkowa wobec ludności napływowej z innych regionów Polski⁴⁰.

Podsumowaniem dotychczasowych badań i uściśleń teoretycznych jest monografia *Tożsamość kulturowa społeczności małomiasteczkowej*⁴¹, będąca próbą zwrócenia uwagi na funkcjonowanie świadomości tożsamości w społeczności

³⁸ Tenże: *Waloryzacja centralnej przestrzeni małego miasta. Przykład Sławkowa*. „Lud”, T. 84: 2000, s. 115–126; Tenże: *Przestrzeń ludyczna małego miasta i jej przemiany – przykład Sławkowa*. „Zabawy i Zabawki”. Kwartalnik poświęcony zagadnieniom ludzmu i ludyczności 1999, nr 1–4, s. 141–152.

³⁹ Tenże: *Lokalna tradycja historyczna w świadomości mieszkańców małego miasta. Przykład Sławkowa*. W: „Studia Etnologiczne i Antropologiczne”. T. 8: *Miasto – przestrzeń kontaktu kulturowego i społecznego*. Red. I. Bukowska-Floreńska. Katowice 2004, s. 200–215.

⁴⁰ Tenże: *Swój i obcy w przestrzeni małomiasteczkowej Sławkowa*. W: „Studia Etnologiczne i Antropologiczne”. T. 9: *Problemy ekologii kulturowej w badaniach społeczności miejskich i podmiejskich*. Red. I. Bukowska-Floreńska. Katowice 2006, s. 96–111.

⁴¹ Tenże: *Tożsamość kulturowa społeczności małomiasteczkowej*. Katowice 2007.

małomiasteczkowej Sławkowa, charakteryzującej się historyczną i kulturową specyfiką, przejawiającą się nie tylko we wspólnych przekonaniach i preferowanych formach zachowań jej członków, lecz także w sposobie kształtowania przestrzeni i w swoistym stosunku do niej. Biorąc pod uwagę ową specyfikę, starałem się konstruować obraz miasta pozostający w sferze wspólnego doświadczania i działania jego mieszkańców. Sławkowianie stanowią trwałą grupę społeczną odznaczającą się wyjątkowo silnym poczuciem psychicznej łączności oraz podmiotowości. Stabilny system więzi spajających jej członków w dużym stopniu opiera się na wspólnocie norm, tradycji, posiadaniu wspólnych wartości i doświadczeń, co stwarza poczucie jedności i świadomości odrębności od innych zbiorowości. Bez wątpienia wskazuje to na funkcjonującą w świadomości sławkowian lokalną tożsamość kulturową, będącą siłą spójności grupy własnej.

Na podstawie poczynionego tu przeglądu stanu etnologicznych badań nad społecznościami małomiasteczkowymi nietrudno zauważyć, że pozostaje jeszcze sporo zagadnień w niewielkim stopniu zbadanych lub całkowicie pomijanych w badaniach. Dlatego wiedza o tym ze wszech miar interesującym układzie lokalnej społeczności jest wciąż niepełna i wymaga dalszych wnikliwych, systematycznych eksploracji empirycznych oraz uściśleń teoretycznych. Nadal stosunkowo niewiele jest opracowań nakierowanych na problemy postaw, motywacji zachowań i interakcji, choć zagadnienia te ubocznie występują w niektórych monografiach. W dużej mierze zapoznane zostały aspekty świadomościowe w funkcjonowaniu miasta jako zbiorowości społecznej. Nie podjęto dotychczas gruntownych, systemowych i zakrojonych na szerszą skalę badań zjawiska tożsamości kulturowej i identyfikacji lokalnej wśród mieszkańców małych miast, aczkolwiek na podstawie pobieżnego nawet przeglądu literatury etnologicznej w różnym stopniu odnoszącej się do tematyki tożsamości społeczno-kulturowej i identyfikacji można dojść do wniosku, że charakteryzuje się ona obfitością refleksji teoretycznych i analiz pojęciowych przy niewspółmiernie mniejszej liczbie pogłębionych badań empirycznych, zwłaszcza w małych grupach lokalnych. A przecież badania realizowane w odniesieniu do niezbyt wielkiej społeczności, umożliwiające ogarnięcie całości problemów w niej zachodzących, pozwalają w sposób bardziej klarowny i konsekwentny wyjaśniać tworzenie się grup społecznych, ich trwanie, dynamikę przemian oraz spoistość. Ma to niebagatelne znaczenie dla formułowanych potem szerszych uogólnień teoretycznych. Względne wyizolowanie przestrzenne i bliskość kontaktów społecznych stwarzają odpowiednie warunki do weryfikowania dotychczasowych hipotez.

Badanie społeczności małego miasta umożliwia uchwycenie w sposób wielostronny problematyki społeczno-kulturowej, a zarazem pozwala na ujęcia syntetyczne, ukierunkowane na konkretny aspekt życia społecznego. Wiele zależności istniejących w ramach małomiejskiego systemu przestrzenno-kulturowego może stanowić podstawę generalizacji ekstrapolowanych na inne poziomy i układy życia społecznego.

Etnolog poddający analizie badawczej małe miasto winien przede wszystkim skierować swą uwagę na zjawiska będące punktem odniesienia świadomości lokalnej tożsamości społecznej i kulturowej. Pozwoli to na głębsze wniknięcie w sferę świadomościową grupy lokalnej oraz przyjrzenie się głównym determinantom warunkującym jej zbiorowe współistnienie. Dla badacza istotna jest tu rola różnorodnych czynników, które obecnie mają – czy też potencjalnie mogą mieć – wpływ na formowanie się tej świadomości. Zauważalny od pewnego już czasu kryzys wielkich struktur społecznych spowodował bowiem znaczące przeobrażenia w treści świadomości społecznej, które uległy widocznej supremacji spraw lokalnych⁴². Dlatego identyfikacja lokalna i kształtowanie się tożsamości kulturowej społeczności małomiasteczkowej winny być ujmowane w kontekście ciągłości i zmiany kulturowej. Wydaje się przy tym – a podkreśla to wielu badaczy⁴³ – iż diagnoza współczesnej świadomości tożsamości kulturowej mieszkańców małego miasta winna zawierać się w szeroko rozumianym paradygmacie humanistyczno-interpretatywnym, czyli uwzględniać subiektywny sens i znaczenie, jakie ludzie nadają otaczającej rzeczywistości i swojej w niej aktywności. Takie stanowisko jest w szczególności charakterystyczne dla zwolenników orientacji metodologicznej inspirowanych badaniami Floriana Znanieckiego, którzy wychodzą z założenia, że miasto to wspólnota symboliczna ludzi, zamieszkujących określony obszar nasycony symbolami kulturowymi i dzielących pewne wspólne wartości. Odnosi się to przede wszystkim do doświadczenia i waloryzowania przez nich specyficznej przestrzeni miejskiej, zwłaszcza zaś jej wymiaru symbolicznego. Wyraża się to zarówno w podziałach tej przestrzeni, w wyodrębnianiu obiektów znaczących, jak i w poczuciu miejskości. Uwarunkowania te są ważne dla społecznej świadomości lokalnej tradycji historycznej jako wspólnego i indywidualnego dobra oraz punktu odniesienia dla poczucia wspólnoty mieszkańców, a zarazem odrębności od innych grup.

Poczynione tu uwagi mają znaczenie teoretyczne, wskazują bowiem, w jakim kierunku mogą i niejako powinny iść współczesne badania etnologiczne środowisk małomiasteczkowych. W świetle zrealizowanych dotychczas badań propozycje te pozwalają na doprecyzowanie i ocenę istotnych walorów analiz, zmierzających ku wielostronnemu i rzetelnemu zdiagnozowaniu sytuacji, w jakiej przyszło obecnie żyć określonej zbiorowości małomiejskiej. Nie ulega przecież wątpliwości, że małe miasta stanowią swoiste laboratoria dla badań wielu aspektów współczesnej kultury. Ich empiryczne i teoretyczne rezultaty mogą mieć nie tylko walory poznawcze dla pełnego określenia i zrozumienia potrzeb, dążeń

⁴² B. Jałowicki: *Lokalność jako czynnik rozwoju społecznego*. „Więś i Rolnictwo” 1987, nr 4, s. 17 i 18. Zob. też: G. Odoj: *Lokalność jako ojczyzna – w kręgu pojęć podstawowych*. W: *Dziedzictwo kulturowe Ziemi Suskiej i Podbiabogórza*. Red. R. Lisowski, M. Peć, A. Peć. Kraków 2005, s. 29–37.

⁴³ Zob. np. P. Starosta: *Poza metropolią. Wiejskie i małomiasteczkowe zbiorowości lokalne a wzory porządku makrospołecznego*. Łódź 1995, s. 70–76.

oraz aspiracji społeczności małomiasteczkowych, ale także znaczenie praktyczne dla podejmowanych działań o charakterze ekonomicznym, społecznym czy kulturalnym, nakierowanych na te środowiska.

**A small town as the subject of ethnological studies in Poland
The state and perspectives**

S u m m a r y

A small town is almost completely skipped in studies of Polish ethnologists. The main scientific output in this field constitute works by sociologists, demographers, geographers, historians and urbanists. The reason of ethnographers' weaker interest in small town communities lies above all in the position of classical ethnography, functioning until recently, for which a traditional thread of research interest was the culture of farming village community. After all, a relatively small number, complex structure and sometimes complicated network of small social groups, people density, intensifying specific types of social interaction, concentration of different functions connected with urban organization and lifestyle are only some of premises reinforcing the attractiveness of small-town communities as a type of laboratory of ethnological studies and ethnological analyses. On the basis of an overview and short description of the research situation concerning the cultural issues of the small-town community as the research subject, one can see that there are many topics that are hardly examined or totally skipped in the studies. Still there are few works concentrating on the problems of attitudes, motivation of behaviours and interaction. The awareness aspects in the functioning of a small town as a collective community have been covered to a large extent. Thorough, regular and broader-scale studies on the phenomenon of cultural identity and local identification among the inhabitants of Polish small towns have not been conducted yet. After all the studies carried out with reference to a slightly big community, allowing for grasping all problems appearing in it, allow to explain the creation of social groups, their duration, development dynamics and coherence in a more precise and consistent way. It usually has a vital importance for formulating wider theoretical generalizations further on. A relative spacious isolation and closeness of social contacts enable the conditions to verify the already stated theses. What is more, a lot of interdependences existing within a small-town spacious-cultural system can constitute a basis for generalizations extrapolated on other levels and systems of a social life.

**Kleine Städte als ein Gegenstand der ethnologischen Untersuchungen in Polen
Zustand und Perspektiven**

Z u s a m m e n f a s s u n g

In den Untersuchungen der polnischen Ethnologen ist eine Kleinstadt fast völlig unbeachtet gelassen. Der grundlegende wissenschaftliche Ertrag in dem Bereich gehört den Soziologen, Demografen, Geografen, Historikern und Stadtplanern. Der Grund dafür, dass sich die Ethnografen

für Kleinstadtgemeinschaften nicht so sehr interessieren liegt vor allem darin, dass sich die klassische Ethnografie noch bis vor kurzem nur mit der Kultur von landwirtschaftlichen Dorfgemeinschaften beschäftigte. Komplizierte Struktur von kleinen Gesellschaftsgruppen, die spezifische gemeinschaftliche Interaktionen intensivierende Bevölkerungsdichte, die Konzentration von verschiedenen Funktionen der Stadt und des Stadtlebens – es sind nur einige Voraussetzungen für Ausnutzung der Kleinstadtgemeinschaften als ein Laboratorium für ethnografische und ethnologische Untersuchungen. Es sind noch mehrere Fragen geblieben, die in ethologischen Untersuchungen wenig untersucht oder stillschweigend übergangen werden. Man hat z. B. die Kulturidentität und lokale Identifizierung von den Einwohnern der polnischen Kleinstädte nicht gründlich genug ergründet und solche Informationen würden erlauben, die Bildung von gesellschaftlichen Gruppen, deren Beständigkeit, Entwicklungsdynamik und Kohärenz sehr präzise und konsequent zu klären. Das ist von großer Bedeutung für spätere theoretische Generalisierung. Relative Raumisolation und die Vertrautheit der gesellschaftlichen Kontakte sind günstige Umstände zur Verifikation der bisherigen Hypothesen. Außerdem können zahlreiche in dem Raum und in der Kultur der Kleinstadt auftretende Wechselbeziehungen eine gute Grundlage für die auf andere Stufen und andere Systeme des Gesellschaftslebens extrapolierten Verallgemeinerungen bilden.